

Інвестиції в людський капітал як визначальний чинник забезпечення конкурентоспроможності національної економіки

Стаття присвячена дослідженню інвестицій у людський капітал в умовах глобальної конкуренції. Підкреслюється вирішальна роль фінансування процесів, пов'язаних з формуванням і розвитком людського капіталу. Аналізуються основні рівні, напрями та джерела інвестицій у людський розвиток. Доводиться особливе значення державних інвестицій та обґрунтовується доцільність багаторівневої підтримки людського капіталу для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: інвестиції, витрати, людський капітал, людський розвиток, конкурентоспроможність, національна економіка.

Статья посвящена исследованию инвестиций в человеческий капитал в условиях глобальной конкуренции. Подчеркивается исключительная роль финансирования процессов, связанных с формированием и развитием человеческого капитала. Анализируются основные уровни, направления и источники инвестиций в человеческое развитие. Доказывается особое значение государственных инвестиций и обосновывается целесообразность многоуровневой поддержки человеческого капитала для обеспечения конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: инвестиции, затраты, человеческий капитал, человеческое развитие, конкурентоспособность, национальная экономика.

This article focuses on the investigation of investments in human capital in a global competition. The crucial role of financing processes connected with the formation and development of human capital is emphasized. Basic levels, directions and sources of investments in human development are analyzed. Particular importance of state investments is proved and advisability of human capital's multi-level support to ensure the competitiveness of the national economy is substantiated.

Keywords: investments, expenditures, human capital, human development, competitiveness, national economy.

Постановка проблеми. Однією з характерних ознак сучасного етапу цивілізаційного розвитку є зміна структури соціально-економічних цінностей суспільства, переоцінка її компонентів, серед яких провідне місце займає людина як суб'єкт трудової діяльності та носій інтелектуального потенціалу. Роль людського капіталу в сучасних умовах не обмежується лише участю у суспільному виробництві й здатністю

впливати на зростання власного та національного доходу. За рахунок своєї потенційної здатності до створення конструктивних рішень, людський капітал виступає важливим джерелом економічного зростання й підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Виходячи з цього дослідження інвестицій з погляду їхнього специфічного об'єкта, яким виступає людський капітал, потребує особливої уваги.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми.

Значний внесок у розвиток теорії інвестування людського капіталу зробили в різні періоди такі відомі зарубіжні вчені, як Г. Беккер, Е. Денісон, Дж. Кендрік, Дж. Кларк, Д. Мінцер, Дж. Стігліц, Л. Туроу, Дж.Р. Уолш, Л. Хансен, Б. Чізвік, Т. Шульц та інші. Починаючи з ХХ століття й до цього часу різним аспектам формування, розвитку та управління людським капіталом приділяли увагу такі українські та російські дослідники, як В. Антонюк, О. Ареф'єва, Д. Богиня, О. Грішнова, О. Добинін, С. Дятлов, А. Жуковська, О. Захарова, В. Іноземцев, М. Ніколайчук, І. Новак, В. Романчин, М. Семикіна, І. Скоблякова, В. Смирнов, І. Сошников, М. Хромов, І. Янжул та багато інших. Разом із тим зміна тенденцій інвестування у людський ресурс, перерозподіл пріоритетів у джерелах фінансування та послаблення можливостей державної підтримки людського потенціалу в Україні викликає необхідність поглибленого дослідження інвестиційних процесів, спрямованих на нагромадження людського капіталу як визначального чинника підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Метою статті є обґрунтування ролі та значення інвестицій у формуванні та підтримці людського капіталу як визначального чинника економічного розвитку в умовах зростаючої конкуренції.

Виклад основного матеріалу. Посилення конкуренції в глобальних масштабах породжує проблему пошуку ключових чинників забезпечення національної конкурентоспроможності для багатьох країн світу. Якщо раніше визначальним в її забезпеченні були земля, природні й трудові ресурси, капітал, то в середині минулого століття, в умовах розвитку нової економіки, зазнали змін міжнародні порівняльні переваги, перетворюючи знання в найважливіший фактор виробництва, при цьому відносно зменшуючи значення традиційних факторів економічного зростання [1, с. 304].

Слід відмітити, що людина з притаманним їй запасом психофізичних здібностей у будь-якій формації розглядалася

науковцями і практиками як ключова складова продуктивних сил суспільства [2, с. 168], але в постіндустріальній економіці людський капітал визнається найважливішим компонентом суспільного багатства, від якого більшою мірою залежить суспільний прогрес. Разом із тим людський капітал, який забезпечує продукування знань та ідей, виступає сьогодні не лише основою економічного розвитку, що має мультиплікативний макроекономічний ефект, але й визначальним чинником конкурентоспроможності, що здатний забезпечити лідерські позиції та підвищити авторитет країни на світовій арені.

Теорія людського капіталу розглядає інвестиції в людину як джерело економічного зростання не менш важливе, ніж традиційні капіталовкладення. А за розрахунками Е. Денісона, інвестиції в людський капітал дають віддачу, що в 5–6 разів перевищує вкладення у матеріальне виробництво [3]. Існує також думка, що людський капітал – не просто нове сприйняття людського фактора в економіці, він має переваги над матеріальним капіталом, так як уособлює поєднання соціального й матеріального, тому інвестиції в людський капітал стають пріоритетним фактором економічного зростання [4]. Розвиток економіки знань характеризується домінуванням людського капіталу над іншими видами капіталу, яке особливо виділяється у країнах з високим рівнем доходів, зокрема, в Японії, Швейцарії, Німеччині, США його частка становить 80% [5].

Формування людського капіталу відбувається під впливом багатьох чинників, зокрема інтелектуальної складової (інте-

лектуальних здібностей, продукування нових знань та інформаційних потоків), освіти, охорони здоров'я, морально-етичного виховання тощо (рис. 1). Проте вирішальне значення не тільки на формування, а й на розвиток людського капіталу як визначального чинника національної конкурентоспроможності здійснюють інвестиції. Інвестиціями у людський капітал можна вважати всі види матеріальних і нематеріальних вкладень, виражених у грошовій або негрошовій формі, що здійснюють позитивний вплив на його якісну й кількісну структуру, приводять до підвищення рівня доходів його носіїв, сприяють зростанню продуктивності праці, збільшенню національного доходу, підвищенню рівня економічного розвитку країни, і в кінцевому результаті – зростанню рівня національної конкурентоспроможності країни.

Аналіз наукових підходів до визначення основних напрямів та видів інвестування у людський капітал вказує на те, що ряд вчених, зокрема В. Антонюк, О. Захарова, Т. Кір'ян, Ю. Куліков, І. Півоварчук та інші, пропонують відносити до інвестицій у людський капітал не лише ті витрати, які спрямовані на підвищення рівня продуктивності праці та ефективності використання людських ресурсів, а й витрати на робочу силу. З таким підходом можна повністю погодитись, оскільки передумовою ефективного використання людського капіталу є, насамперед, створення належних умов для його формування і розвитку. Виходячи з цього вважаємо за доцільне розглядати види інвестицій у людський капітал з погляду їх мети та призначення. Так, основну групу інвестицій у люд-

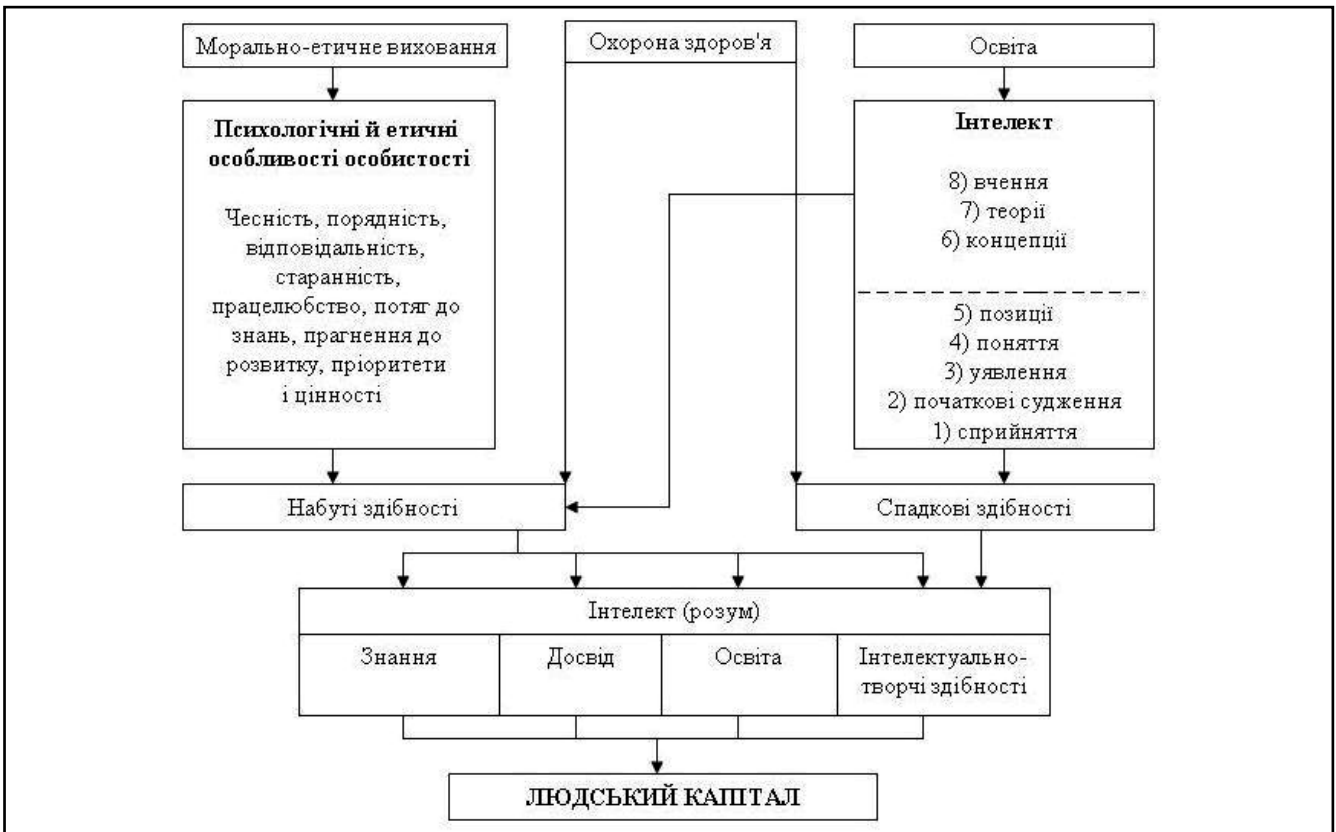

Рисунок 1. Механізм формування людського капіталу

Джерело: [6, с. 7].

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

ський капітал складають витрати, спрямовані на його формування, підтримку можливостей використання та забезпечення гідних умов існування для його носіїв. Іншим видом інвестицій є витрати, що здійснюються з метою нагромадження людського капіталу, його кількісного і якісного оновлення й підвищення ефективності використання.

Інвестиції у людський капітал можна класифікувати за декількома ознаками. Так, за напрямками інвестування у людський капітал виділяють: витрати на освіту (загальну або спеціальну) і науку; витрати на професійну підготовку; витрати на профорієнтацію; витрати на підвищення кваліфікації; витрати на підбір кадрів; витрати на пошук роботи; витрати на міграцію; витрати на охорону здоров'я тощо. За джерелами інвестицій (за суб'єктами інвестування у людський капітал) виділяють людський капітал, сформований за рахунок: індивідуальних витрат; витрат домогосподарств; витрат суб'єктів господарювання; освітніх установ; державних (урядових) інвестицій; громадських фондів і організацій, регіональних органів управління; міжнародних організацій і фондів [2, с. 170–174].

Разом із тим всі види інвестицій у людський капітал можна розглядати в залежності від рівнів їх здійснення, суб'єктів інвестиційної діяльності та основних цілей інвестування. Інвестиції в людський капітал сьогодні реалізуються

як у грошовій, так і в будь-якій іншій формі, а також одночасно здійснюються на трьох основних рівнях: індивідуальному, що включає власні витрати носіїв людського капіталу, мікрорівні, на якому інвестиції у людський ресурс здійснюються суб'єктами господарювання та макрорівні, що передбачає державне фінансування різноманітних сфер розвитку людського капіталу. Кожному із зазначених рівнів відповідають певні види інвестицій (рис. 2). Досягнення макроекономічного ефекту від інвестування у людський капітал є можливим за умови поєднання зусиль окремих суб'єктів на всіх трьох рівнях, незважаючи на беззаперечні переваги державної підтримки розвитку людського капіталу.

Важливою складовою процесу формування й розвитку людського капіталу є активізація інвестиційної діяльності у напрямку фінансування сфери охорони здоров'я, що потребує сьогодні значної підтримки, насамперед, на макрорівні. Основною метою інвестування у сферу охорони здоров'я є збільшення тривалості життя, скорочення кількості захворювань, збереження працездатності населення та підвищення рівня продуктивності праці. Запропонований міжнародною організацією «Нова Економічна Фундація» Всесвітній індекс щастя (Happy Planet Index), що дозволяє оцінити добробут населення 151 країни, включає до свого складу субіндекс «очікувана середня тривалість життя».

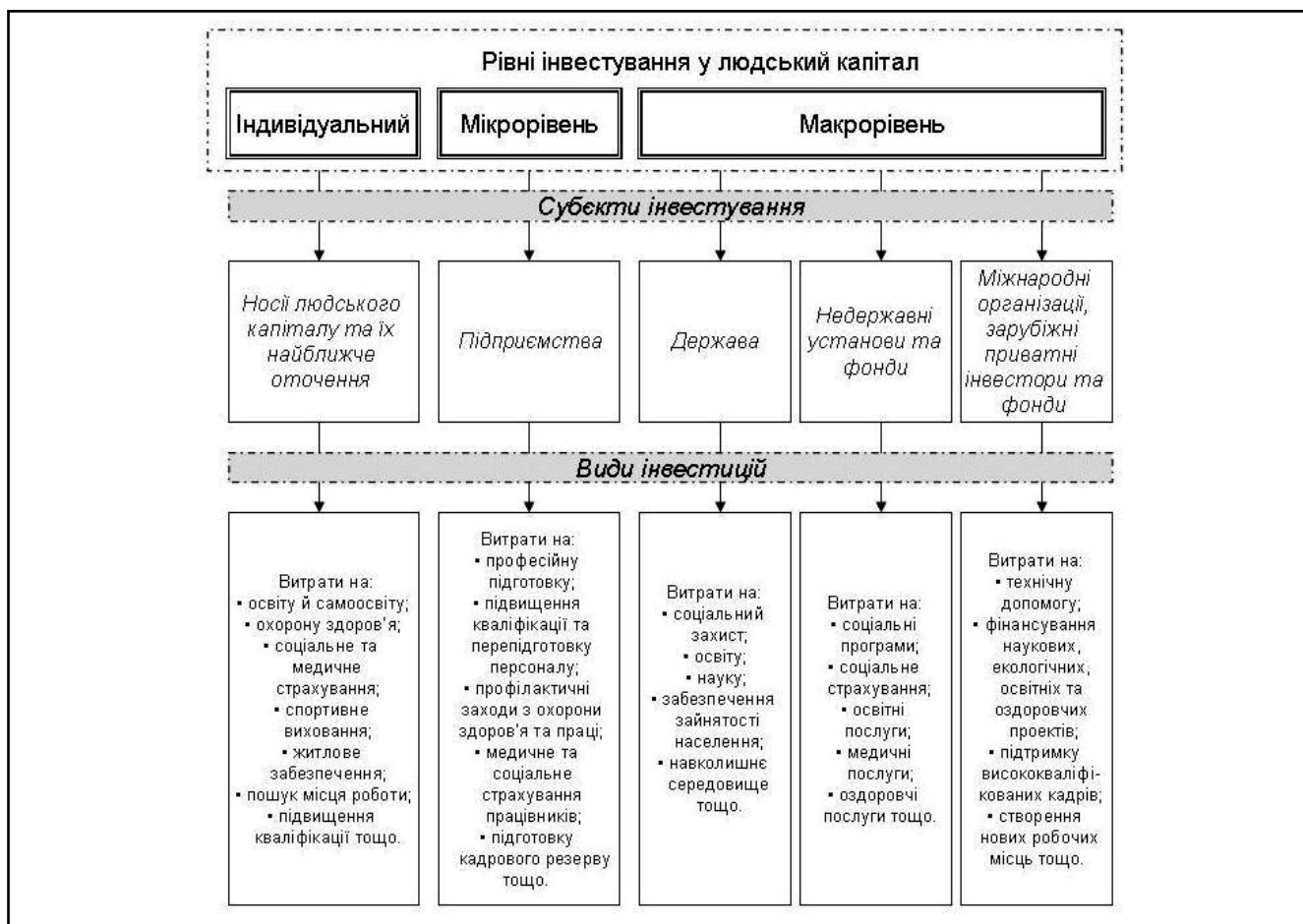

Рисунок 2. Види інвестицій у людський капітал за рівнями та суб'єктами інвестування

Складено автором за даними: [7, 8].

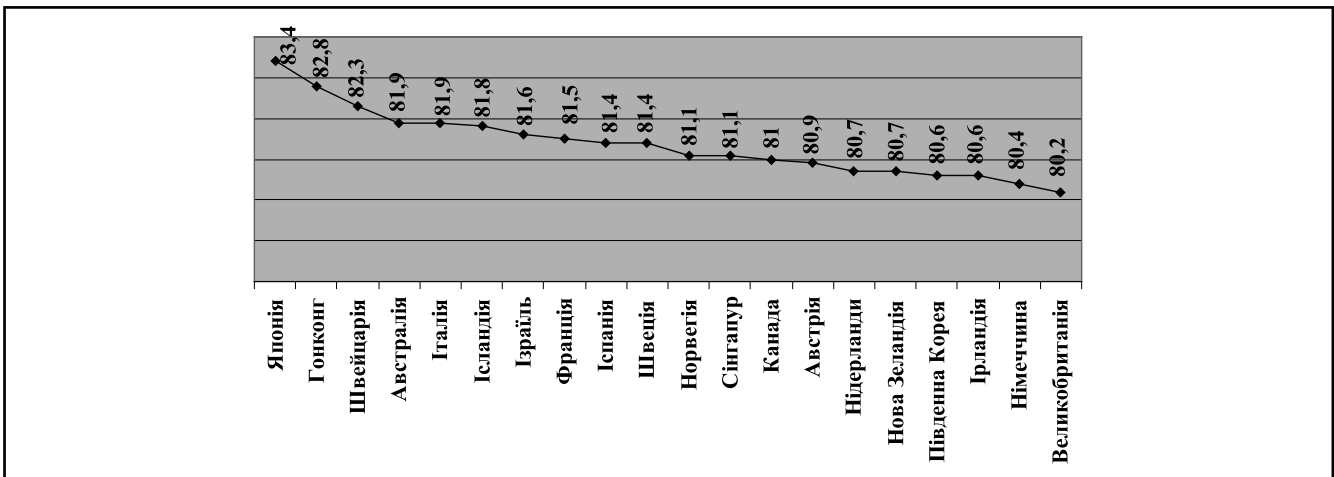

Рисунок 3. Країни з найбільшою очікуваною середньою тривалістю життя

Побудовано автором за даними: [9].

Аналіз даного субіндексу вказує на те, що високі показники очікуваної середньої тривалості життя мають переважно найбільш конкурентоспроможні країни світу (рис. 3). Щодо України, то деякі негативні тенденції, зокрема, скорочення чисельності населення та очікуваної середньої тривалості життя, яка на даний момент становить 68,5 років [9], а також невисокий рівень витрат на охорону здоров'я – 4,4% від ВВП (табл. 1), безумовно, перешкоджають повноцінному розвитку людського капіталу.

Для подолання всіх негативних явищ у сфері охорони здоров'я необхідно не лише збільшувати обсяги фінансування медичної галузі, а й запровадити механізм контролю за їх розподілом, а також спрямувати інвестиції безпосередньо на ті потреби, які дозволяють підвищити рівень здоров'я населення. Першочерговими завданнями в цьому напрямку мають бути створення системи мотивації медичних працівників, забезпечення медичних закладів необхідними лікар-

Таблиця 1. Показники витрат на розвиток людського капіталу в 20 країнах з дуже високим рівнем людського розвитку та в Україні

Місце в рейтингу за ІЛР	Країна	Місце в рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності ВЕФ	ВВП на душу населення, у дол. США (дані за 2010 рік)	Витрати на охорону здоров'я, у % від ВВП (дані за 2009 рік)	Витрати на освіту, у % від ВВП (дані за 2005–2010)	Витрати на НДР, у % від ВВП (дані за 2005–2010)
1	Норвегія	11	46 982	8,0	7,3	1,8
2	Австралія	21	34 548	5,9	5,1	2,3
3	США	5	42 486	9,5	5,4	2,8
4	Нідерланди	8	37 251	9,4	5,9	1,8
5	Німеччина	4	34 437	9,0	4,6	2,8
6	Нова Зеландія	18	24 818	8,4	7,2	1,2
7	Ірландія	28	35 640	6,4	5,7	1,8
	Швеція	6	35 048	7,8	7,3	3,6
8	–	–	–	–	–	–
9	Швейцарія	1	37 979	6,8	5,4	3,0
10	Японія	9	30 660	7,8	3,8	3,4
11	Канада	14	35 716	8,0	4,8	2,0
12	Республіка Корея	–	27 541	4,1	5,0	3,4
13	Гонконг	7	43 844	–	3,6	0,8
	Ісландія	31	33 618	7,6	7,8	2,6
14	–	–	–	–	–	–
15	Данія	15	32 399	9,7	8,7	3,0
16	Ізраїль	27	26 720	4,6	5,8	4,3
17	Бельгія	17	33 127	8,0	6,4	2,0
18	Австрія	16	36 353	8,5	5,5	2,7
	Сінгапур	2	53 591	4,1	3,3	2,7
19	–	–	–	–	–	–
20	Франція	23	29 819	9,3	5,9	2,2
Середній показник серед групи країн з дуже високим рівнем людського розвитку			32 931	8,2	5,1	2,5
78	Україна	84	6 359	4,4	5,3	0,9

Побудовано автором за даними: [9].

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

ськими засобами, встановлення доступних цін на фармацевтичні препарати, надання медичним закладам сучасного медичного оснащення з метою збільшення їх можливостей щодо надання своєчасної медичної допомоги тощо.

Особливе місце серед об'єктів інвестування у людський капітал займає освітня сфера, яка відіграє фундаментальну роль у формуванні певного інтелектуального рівня носія людського капіталу. Сьогодні в Україні стан фінансування освітньої сфери не є задовільним. І хоча рівень витрат на освіту є достатньо високим – 5,3% від ВВП проти середнього показника серед групи країн з дуже високим рівнем людського розвитку, що становить 5,1% (табл. 1), існує ряд проблем, які гальмують розвиток людського капіталу в нашій країні.

Зокрема, за останні роки суттєво скоротилась кількість професійно-технічних навчальних закладів, виникла тенденція до фінансування здобуття освіти за рахунок домогосподарств через скорочення кількості місць навчання за державним замовленням, є проблеми із працевлаштованих випускників навчальних закладів.

З метою подолання перешкод до формування й розвитку людського капіталу в умовах глобальної конкурентоспроможності, можна запропонувати такі заходи щодо переорієнтації інвестування освітньої сфери:

1) створення особливих умов інвестування для тих освітніх напрямків, які забезпечують підготовку «дефіцитних» фахівців;

2) першочергове фінансування державою тих ВНЗ, які відзначаються високим рівнем працевлаштування випускників;

3) створення ефективного механізму інвестування у освіту, здатного забезпечити розподіл фінансових ресурсів, насамперед у напрямі підвищення якості освітніх послуг;

4) залучення додаткових джерел фінансування ВНЗ, таких як місцеві бюджети, недержавні установи та фонди, міжнародні організації, зарубіжні приватні інвестори та фонди;

5) фінансове заохочення працівників освітньої галузі тощо.

На думку О. Захарової, інвестування коштів у розвиток освіти з різних джерел має здійснюватися стабільно зростаючими темпами як в абсолютному вимірі, так і у розрахунку на одного студента, що дозволить даному сектору економіки перестати бути виключно витратним та забезпечити високий рівень його конкурентоспроможності на перспективу. Така умова дозволить підвищити існуючий рівень якості науково-педагогічних кадрів навчальних закладів, забезпечити зростання наукоємності вищої освіти та покращити матеріально-технічну базу освітніх закладів України [8, с. 83].

Тісний взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку країн, їх конкурентоспроможністю та витратами на формування й підтримку людського капіталу підтверджується декількома економічними показниками країн з дуже високим рівнем людського розвитку, які, водночас, займають лідерські позиції за рейтингом конкурентоспроможності. Такі країни мають високий рівень ВВП на душу населення, значний відсоток від якого витрачається на освіту, охорону здоров'я, наукові дослідження й розробки (табл. 1).

Висновки

Досвід розвинених країн світу свідчить про те, що процеси формування, нагромадження, розвитку та ефективного використання людського капіталу залежать, головним чином, від інвестицій, які можуть здійснюватись у будь-якій формі. Людський капітал, який є важливим чинником забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, потребує не лише значних капіталовкладень, але й створення ефективних механізмів їх розподілу та контролю за їх використанням. На думку багатьох дослідників, стратегічними напрямками фінансування людського розвитку є сфера охорони здоров'я та освітня галузь, інвестування у які дозволяє зберегти та примножити людський потенціал будь-якої країни. Таким чином, інвестиції у людський капітал повинні стати пріоритетним завданням, спрямованим на підвищення добробуту громадян, економічне зростання країни, та, в кінцевому результаті, – забезпечення лідерських позицій держави на світовій арені.

Список використаних джерел

1. Сіденко С.В. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності в інформаційному суспільстві // Теоретичні та прикладні питання економіки. – К.: Київський університет, 2009. – С. 304–310.
2. Стратегічне управління національним економічним розвитком: монографія: в 2 т. / За ред. О.В. Кендюхова. – Донецьк ДВНЗ ДонНТУ», 2013. – Т.2. – 392 с.
3. Denison E.F. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us, Committee for Economic Development / E.F. Denison. – New York, 1962. – P. 53–67.
4. Колядин А.П. Структурные элементы человеческого капитала / А.П. Колядин // Экономический вестник Ростовского государственного университета, 2006. – Т. 4. – № 2. – С. 61–65.
5. Левчук О.В. Інвестиції в людський капітал як визначальний фактор розвитку сучасної економіки [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1712>
6. Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. Інтелектуальний та людський капітал як детермінанти інноваційності економіки: інституціональний аспект // Стратегія інноваційного розвитку економіки. – № 3. – 2011. – С. 3–8.
7. Змієнко М.О. Інвестування людського капіталу: сутність, значення та види [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20101008/8_zmienko.htm
8. Захарова О.В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування: монографія / О.В. Захарова. – Донецьк: «ДВНЗ ДонНТУ», 2010. – 378 с.
9. Happy Planet Index 2012 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.happyplanetindex.org/data>
10. Доповідь про людський розвиток ПРООН 2013 року [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf
11. The Global Competitiveness Report 2013–2014 [Електрон. ресурс]. / World Economic Forum. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf